

ARAP BAHARI'NİN EKONOMİK ANALİZİ

Harun ÖZTÜRKLER*

Özet

Arap Baharını zamanının bir kesitinde gözlemlenen bir olgu gibi değil bir süreç olarak almak gerekmektedir. Bu sürecin en önemli özelliklerinde birisi birbirlerini besleyen bir dizi olaydan ve olgudan oluşmasıdır. Baharın gerisinde çoğu yapısal olan ekonomik, sosyal ve politik birçok faktör söz konusudur. Arap Baharının bu coğrafyanın ekonomik, sosyal ve politik yapısındaki durağanlığı kırarak, reform süreçlerinin önünü açma olasılığı da söz konusudur. Baharın gerisindeki en önemli nedenleri yolsuzluk, kayırmacılık ve eşitsizliktir. Ekonomik bir çerçeveden Bahar'ın temel tetikleyicisi işsizlik, gelir dağılımdaki büyük bozukluk ve yoksulluktur. Baharın Yaza dönüşebilmesi için; hükümetlerin istikrarlı, sürdürülebilir ve istihdam yaratan ekonomik büyümeyi sağlayacak reformları gerçekleştirmeleri, yolsuzluk ve kayırmacılıkla mücadele etmeleri, sağlam bir hukuk sistemini yaratmaları, özel sektörü teşvik ederken kamu sektörünü refah devletinin görevlerini yerine getirecek biçimde örgütlenmeleri, gelir dağılımını düzeltmeleri, yoksulluğun ortadan kaldırılması için mücadele etmeleri ve ekonomiyi çeşitlendirecek önlemleri almaları bir zorunluluktur.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Ekonomik Dönüşüm
Jel Kodları: E02, P48, P52

THE ECONOMIC ANALYSIS OF ARAB SPRING

Abstract

Arab Spring must be taken as a process rather than an isolated phenomenon. One important facet of this process is that it involves self-feeding sub-processes. There are many and mostly structural economic, social, and political reasons behind the Spring. It is highly possible that Arab Spring will overturn the stagnant economic, social and political structures of this geography and opens doors for reforms. The aim of this paper is to study the economics of the Spring. The main triggering factors of the spring are corruption, cronyism, and inequality. From an economic perspective, the main leading factors of the Spring are unemployment, income inequality, and poverty. Whether the spring will turn into a Summer depends on governments' willingness and success at implementing reforms to achieve stable, sustainable, and job-creating economic growth, fighting against corruption and cronyism, creating a strong and reliable legal framework, encouraging private sector, increasing public sector efficiency to fulfill the responsibilities of a modern welfare state, reducing poverty, and diversifying the economy.

Keywords: Arab Spring, Middle East and North Africa, Economic Transformation
Jel Codes: E02, P48, P52

*Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü.

Giriş

Arap Baharı Ortadoğu ve Kuzey Afrika (OKA)'da 2011 yılında başlayan ekonomik, sosyal ve politik dönüşümü ifade etmektedir. Rohac, benzeri bir dönüşümün yirmi yıl önce Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşandığını ve bugünün Arap dünyasında gözlemlenen sorunların çoğunluğunun o ülkelerinin yaşadıkları sorunlardan farklı olmadığını hatırlatmaktadır.¹ Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri o günkü ekonomik, sosyal ve politik yapılarını tümüyle değiştirerek bugün Avrupa Birliğinin birer parçası haline geldiler. Başlangıçta vurgulanması gereken önemli bir nokta, her bir ülkenin ülke-spesifik özelliklerinin ortaya çıkacak sonuç üzerinde önemli bir rolü olacağıdır. Ayrıca, bugün Arap dünyasında ortaya çıkan dönüşümün gerektirdiği ekonomik, sosyal ve politik reformların gerçekleştirilmesi konusunda yönetilenlerin talepleri ile yönetenlerin bu talepleri karşılama konusundaki isteklilikleri ve sahip oldukları teşvikleri arasındaki örtüşme Orta ve Doğu Avrupa'da yirmi yıl öncesi gözlemlenenden oldukça farklıdır. Arap ülkelerinin sahip oldukları sosyal sermayenin sözü edilen örtüşmenin belli ölçüde var olduğu durumlarda bile arzulanın reformları gerçekleştirme kapasitesi karşılaştırmayı güçleştiren bir başka noktayı oluşturmaktadır. Bu çerçevede, şimdi sosyal bilimcilerin üzerinde düşündükleri temel soru, Arap Baharının Arap dünyasında benzeri bir dönüşüm gerçekleştirilmesinin bir ilk adımını oluşturup oluşturamayacağıdır.

Arap Baharı 2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta başladı. 2011 yılının Ocak ve Şubat aylarında Tunus ve Mısır'ın uzun yıllardır iş başında olan devlet başkanları toplumsal başkaldırı sonucu görevlerinden uzaklaştırıldılar. Bu iki ülkeyi Libya izledi ve Libya'daki başkaldırı, ülkeyi kırk yılı aşkın süredir yöneten iktidarın sonunu getirdi. Ekonominin çökme noktasında olduğu Yemen'de baharın etkisi devlet başkanının yargılanmama karşılığında görevini yardımcısına devretmeyi kabul eden bir anlaşma imzalaması ile ortaya çıktı. Arap Baharının bugünkü sahnesi Suriye'dir. Suriye'deki başkaldırı da 2011 Mart ayında başladı. Ancak Suriye'de üç yılı aşkın süredir devam eden iç savaş ve bugün içinde bulunulan durum bu ülkede yaşananların "Bahar" olarak adlandırılmasını olanaksız kılmakta, daha çok "Sonbahar"ı çağrıştırmaktadır.

Arap Baharı kısa dönemde, özellikle de Suriye'de yaşananlar nedeniyle, OKA bölgesinde büyük bir ekonomik ve politik belirsizlik ve istikrarsızlık yaratmaktadır. Ancak uzun dönemde, yarım yüz yılı aşkın bir süredir, dünyanın geri kalan her bölgesinde yaşanan önemli ekonomik ve sosyal dönüşümlere başışık gibi gözükün bu coğrafyanın ekonomik, sosyal ve

¹Dalibor Rohac, "Economic Transitions: Learning from Central Europe", *Policy Review*, October-November, 2012, ss. 69-79.

politik yapısındaki durağanlığın kırılmış olmasının ekonomik ve politik reform süreçlerinin önünü açma olasılığı da söz konusudur. Elbette hiçbir reform süreci pürüzsüz değildir. Mısır'da Bahar sonrası yaşanan gelişmeler bu durumun iyi bir kanıtını oluşturmaktadır. Ancak ekonomi biliminin temel önermelerinden birisi, ortaya çıkan talebin tümüyle karşılanıncaya kadar nominal ve reel değişmelere neden olacaktır. Bunun anlamı, temel sorunun Arap dünyasında gözlemlenen dönüşümün yönünden çok niteliği ve hızı ile ilgili olmasıdır.

Bu çerçevede bu çalışmanın amacı Arap Baharının ekonomik bir analizini yapmaktır. Böyle bir analiz doğal olarak bu ülkelerin Bahar sürecinde ekonomik özelliklerinin tartışılması ile başlamalıdır. Çalışmanın ikinci bölümünü ise Arap Baharının ekonomik nedenlerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Üçüncü bölüm ise bu ülkelerde “Bahar”ın “Yaz”a dönüşmesinin ekonomik koşullarının neler olduğunun kısa bir değerlendirmesini içermektedir. Sonuç bölümü ise çalışmayı tamamlamaktadır.

Arap Baharı Ülkelerinin Ekonomilerinin Özellikleri

Dünya Bankası ülkeleri farklı ekonomik özelliklerine göre çeşitli sınıflandırmalara tabi tutmaktadır. Bu çerçevede Arap Baharının yaşandığı ülkeler olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri hidrokarbon temelli enerji kaynakları ve nüfus büyüklüklerine göre şöyle sınıflandırılmaktadırlar:² Birinci grupta, kaynakları ve işgücü yönünden zengin ülkeler yer almaktadır. Bu grupta Cezayir, Irak, Suriye ve Yemen yer almaktadır. İkinci grupta kaynakları açısından zengin, ancak işgücü ithal etmek zorunda olan ülkeler yer almaktadır. Bu grup Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi ülkeleri olan Bahreyn, Kuveyt, Oman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ve Libya'yı içine almaktadır. Üçüncü grupta ise kaynakları yönünden fakir olan ülkeler yer almaktadır. Bu ülkeler Cibuti, Mısır, Lübnan, Moritanya, Ürdün, Fas, Tunus ve Filistin'dir.

Birinci grupta yer alan ülkeler petrol ve doğal gaz üreten ve ihraç eden ülkelerdir. Bu ülkeler ayrıca büyük nüfusa sahip olan ve nüfuslarının büyük bölümünü yerli nüfusun oluşturduğu ülkelerdir. İkinci grupta yer alan ülkeler de petrol ve doğal gaz üreten ve ihraç eden, ancak işgücü ithal eden ülkelerdir. Bu grupta yer alan ülkelerde toplam nüfusun önemli bir bölümü, kimi durumda ise çoğunluğu yabancılardan oluşmaktadır. Üçüncü grupta yer alan ülkeler ise görece olarak az petrol ve gaz üreten veya ithal eden ülkelerdir. Arap Baharının yaşandığı ülkeler ve bu sınıflandırma birlikte dikkate alındığında, kaynak ve

² World Bank., Middle East and North Africa Region: 2007 Economic Developments and Prospects. Job Creation in an Era of High Growth, *World Bank*, Washington DC.: World Bank, 2007.

işgücü zenginliğinin bir ekonominin yapısını tanımlamaya yetmeyeceği sonucunu çıkarabiliriz.

Uzun dönemli analiz, bir ekonomik yapının temel özelliklerinin daha doğru anlaşılmasına olanak tanır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, dünyanın diğer bölgeleri ile kıyaslandığında, Arap Baharının yaşandığı Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin ekonomik ve sosyal kalkınmışlık düzeyi 1950'lerden önce en düşük seviyelerden birisini yansıtmaktadır³. Ancak petrol gelirlerinin sağladığı olanaklar ile gerçekleştirilen büyük ölçekli alt yapı yatırımları, 1960'lı ve 1970'li yıllarda bu ülkelerde hem ekonomik gelişme anlamında önemli adımların atılmasını sağlarken hem de kişi başına gelirin yükseltilmesine olanak sağladı. 1970 ve 1980'lerde gözlemlenen bir diğer önemli gelişme ise, bölgenin petrol üreten ülkelerin çoğunluğunda, petrol kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesinde olmasa da, üretiminde kontrolün uluslararası şirketlerden bu ülkelerin hükümetlerine geçmesidir. Bu durum, bu ülkelerde petrol üretim ve satışında ve dolayısıyla bölgenin ekonomik ve sosyal gelişim çizgisinde tarihsel bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Bu olgunun bir diğer yönü, o dönemde dünyanın en önemli ekonomik kaynağı olan petrol üretim ve satışının uluslararası politik bir boyut kazanmış olması ve bu durumun bölgeyi uluslararası ilişkilerin ve politikaların merkezine yerleştirmiş olmasıdır.

Petrol araştırma, geliştirme ve üretiminin uluslararası şirketlerin kontrolünde olması, bölge ekonomilerinin petrol temelli bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Ancak petrol üretiminin kontrolünün bölge hükümetlerinin kontrolüne geçmesi bu ülkelerde petrol ekonomisinin yapısını değiştirememiştir. Yani bu ülkeler üretken yatırımlar yaparak ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri üretecek sanayi alt yapısını oluşturmak ve petrolü bu sanayilerde enerji kaynağı olarak kullanmak yerine ihraç etmeyi ve bu ihraç gelirleri ile de ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri ithal etmeyi tercih etmişlerdir. Kısaca, bu ülkelerin ekonomileri o dönemde arzı sınırsız gibi görülen petrolün bir nevi değişim aracı olarak kullanılarak her türlü tüketim malının satın alınabildiği bir tüketim ekonomisi yapısı kazanmıştır.

Yukarıda da vurgulandığı gibi, Arap Baharının ekonomik analizi, bu sürecin yaşandığı ülkelerin ekonomik yapılarının bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Makro ekonomik bir çerçeveden ekonomik yapı ise, ekonomik faaliyetin yoğunlukla ekonominin hangi alt sektörlerinde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Tablo 1, Arap Baharının yaşandığı ülkeler ile Arap Dünyası ve OKA için Baharın hemen öncesi yıl olan 2010 yılında gayri safi yurtiçi

³Bölgenin ekonomik kalkınma süreci ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Tarik M. Yousef, "Development, Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa since 1950", *The Journal of Economic Perspectives*, 18(3), 2004, ss. 91-115.

hasıla (GSYH)'nin yaratılmasına hangi alt sektörün ne ölçüde katkı sağladığını yansıtmaktadır.

Tablo 1: Ana Sektörlerin GSYH'ya Katkıları (%)

Bölge/Ülke	Gösterge	2010
Tunus	Tarım	8
	Sanayi	32
	Hizmetler	60
Mısır	Tarım	14
	Sanayi	38
	Hizmetler	48
Libya	Tarım	2
	Sanayi	78
	Hizmetler	20
Suriye	Tarım	23
	Sanayi	31
	Hizmetler	46
Yemen	Tarım	8
	Sanayi	29
	Hizmetler	63
Bahreyn	Tarım	MD
	Sanayi	MD
	Hizmetler	MD
Arap Dünyası	Tarım	7
	Sanayi	49
	Hizmetler	44
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	Tarım	7
	Sanayi	50
	Hizmetler	42

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanından derlenmiştir:

<http://databank.worldbank.org.>

*MD: Verinin mevcut olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 1’de de görülebileceği gibi, Arap Baharının yaşandığı ülkelerde Baharın hemen öncesinde tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı %11’dir. Bugünün gelişmiş ülkelerinde tarımın GSYH içerisindeki payının %5’in altında olduğu göz önünde tutulduğunda Baharın yaşandığı ülkelerin hala büyük

ölçüde tarım toplumları olduklarını ifade etmek mümkündür. Bu Mısır ve özellikle Suriye için daha belirgindir. Tarım sektöründe verimliliğin diğer sektörlere göre daha düşük oluşu, bu sektörde çalışanların gelirlerinin de daha düşük olmasına neden olmaktadır. Geniş halk kitlelerinin bu sektörde yaşadıkları dikkate alındığında, bu durum karşımıza yaygın yoksulluk ve toplumsal gelir dağılımında büyük dengesizlik olarak çıkmaktadır. Ekonominin sektörel yapısı aynı zamanda ekonomik aktivitenin hacmini ve böylece toplumsal refahı büyük ölçüde belirlemektedir.

Bir ülke ekonomisinin büyüklüğünün temel göstergesi, o ekonominin yarattığı GSYH'dır. GSYH bir ülkede bir yılda üretilen bütün mal ve hizmetlerin cari fiyatlarla parasal değeri olarak tanımlanır. Üretim faktörleri miktar ve niteliği ile ülkenin sahip olduğu teknolojik düzey ve ekonominin örgütlenme biçimi, üretim faktörlerinin verimliliğini ve dolayısıyla GSYH'nın büyüklüğünü belirler. GSYH'nın büyüklüğünü belirleyen faktörlerde, özellikle teknoloji düzeyinde zaman içerisinde ortaya çıkan gelişme GSYH'nın büyüme hızını belirler. GSYH'nın büyüme hızı ve nüfus artış hızı ise ekonomik gelişmişlik ve ortalama refah düzeyinin temel göstergelerinden biri olan kişi başına gelirin düzeyini belirler. Yalnızca ortalama refah düzeyini yansıtmakla birlikte, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi ve ekonomik refah karşılaştırmalarında kullanılan temel gösterge kişi başına gelirdir. Bu çerçevede Tablo 2, Arap Baharının yaşandığı ülkeler ile Arap Dünyası ve OKA için Bahara götüren süreç olarak alabileceğimiz 2006-2011 dönemine ilişkin GSYH ve kişi başına GSYH büyüklüklerin gelişimini yansıtmaktadır. Dönemin başlangıç olarak 2006 yılının seçilmesinin nedeni, 2008 küresel ekonomik krizin olumsuz etkisi öncesi sözü edilen büyüklükleri görebilmektir. Tablodaki verilerden ayrıca küresel krizin incelenen ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkilerini görmekte mümkündür.

Tablo 2: GSYH (Milyar Dolar) ve Kişi Başına GSYH (Dolar)*

Bölge/Ülke	Gösterge	2006	2007	2008	2009	2010
Tunus	GSYH	34	39	45	44	44
	Kişi Başına GSYH	3394	3808	4345	4169	4194
Mısır	GSYH	107	130	163	189	219
	Kişi Başına GSYH	1422	1696	2079	2371	2698
Libya	GSYH	56	72	93	62	MD
	Kişi Başına GSYH	9584	11921	15150	9957	MD
Suriye	GSYH	33	40	53	54	59
	Kişi Başına GSYH	1767	2099	2678	2692	2893
Yemen	GSYH	19	22	27	25	31
	Kişi Başına GSYH	896	987	1190	1077	1291
Bahreyn	GSYH	16	18	22	19	23
	Kişi Başına GSYH	19540	19955	20813	16518	18184
Arap Dünyası	GSYH	1,356	1,569	1,987	1,710	1,987
	Kişi Başına GSYH	4262	4819	5965	5022	5716
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	GSYH	1,688	1,976	2,469	2,182	2,519
	Kişi Başına GSYH	4789	5488	6713	5814	6585

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanından derlenmiştir: <http://datbank.worldbank.org>.

*MD: Verinin mevcut olmadığı anlamına gelmektedir.

Baharın yaşandığı ülkelerin dünya finansal piyasalarına entegrasyon düzeylerinin yüksek olmamaları, bu ülkelerin 2008 yılında ortaya çıkan küresel finansal krizden fazla etkilenmemelerine yardımcı olmuştur. Ancak, küresel finansal krizden dünyada reel ekonomik aktiviteyi etkilemeye başladığında, özellikle 2009 yılında, Arap ülkeleri de krizin olumsuz etkilerini hissetmeye başladılar. Küresel krizin Arap ülkelerine temel aktarım kanallarından birisi petrol fiyatlarındaki düşmedir. Küresel kriz petrol fiyatlarında 2002 yılından beri süren artış trendini ortadan kaldırdı. Küresel krizin Arap ülkelerine temel aktarım kanallarından bir diğeri ise dünya ticaretindeki daralmadır. Dünya ticaretindeki daralma, Arap ülkelerine düşük ihracat, düşük doğrudan yabancı sermaye, düşük turizm geliri ve özellikle büyük ölçekli işgücü ihraç eden Arap ülkeleri için düşük işçi döviz geliri olarak yansdı. Elbette krizin etkisi ülkeden ülkeye farklılık gösterdi. Ekonominin enerji kaynağı temelli olup olmaması ve dışa açıklık derecesi farklılığın temel nedeni oldu. Ancak, genel olarak yüksek gelir grubunda yer alan Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler krizden daha az etkilenirken, düşük gelir grubunda yer alan Sudan ve Yemen gibi ülkeler krizden daha çok etkilendiler. Bu değerlendirmeler Baharı küresel kriz ile açıklamanın olanaklı olmadığını göstermektedir. Öte yandan GSHY ve kişi başına gelir düzeyi çerçevesinde bir değerlendirme daha önemli bilgiler taşımaktadır.

Arap Baharının başladığı ülke olan Tunus GSYH'sının göreceli büyüklüğü anlamında küçük ama diğer ülkeler ile kıyaslandığında en çeşitlenmiş ekonomilerden birisine sahiptir: Tunus'un GSYH'sı Arap Dünyası GSYH'nın yaklaşık olarak %3'ü ve OKA ülkelerinin GSYH'nın ise yaklaşık olarak %2'si büyüklüğündedir. Tunus'un kişi başına GSYH'sı Arap Dünyası kişi başına GSYH'sının yaklaşık olarak %80'ni ve OKA ülkeleri kişi başına GSYH'nın ise %70'i büyüklüğündedir. Öte yandan, Dünya Bankası'nın verilerine göre Tunus, 2006-2008 arasındaki üç yılda GSYH'sını 1/3 oranında artırmayı başarmıştır⁴. Ancak 2009 yılında küresel krizin de etkisiyle GSYH %2.2 oranında daralmıştır. Aynı dönemde kişi başına GSYH %28 oranında artmakta ancak 2009 yılında %4.1 oranında azalmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, burada yapılan analizin amacı Arap Baharının arkasındaki nedenin 2008 küresel krizinin olduğunu ileri sürmek değildir. Amaç bu ülkelerin ekonomik büyüklüğünü ve ortalama refah düzeyini değerlendirmektir. Ancak hem Tunus'un hem de analiz edilen diğer ülkelerin 2008 krizinden olumsuz etkilendiğini, olumsuz etkinin büyük ölçüde bu ülkelerdeki yoksul kitlelerin daha da yoksullaşmasına neden olduğunu ve bu durumun Baharın bir tetikleyicisi olduğunu ileri sürebiliriz.

⁴ Dünya Bankası, Veri Tabanı: <http://databank.worldbank.org>, 2013.

Mısır, ekonomik büyüklüğü ve kişi başına geliri dikkate alındığında Baharın ekonomik temellerinin en kolay görülebileceği ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır'ın özellikle petrol ve doğal gaz gibi temel iki enerji kaynağına sahip olması, genç ve çoğunlukla iyi yetişmiş insan gücü ve turizm olanakları göz önünde tutulduğunda, GSYH bağlamında oldukça düşük bir performans gösterdiğini gözlemlemekteyiz. Dünya Bankası ülkeleri kişi başına GSYH düzeyleri temelinde düşük, orta-düşük, orta-yüksek ve yüksek gelirli olmak üzere dört gruba ayırmaktadır.⁵ Bu sınıflandırmaya göre, Mısır, Suriye ve Yemen orta-düşük gelir gruplarında yer almaktadır. Libya ve Bahreyn ise Dünya Bankasının kişi başına gelir bazında yaptığı sınıflandırmaya göre yüksek-orta ve yüksek gelir guruplarında yer almaktadırlar. Bu değerlendirmeler çerçevesinde kişi başına gelir kıstaslarında Arap Baharını tek başına açıklanamayacağını göstermektedir.

Heydarian devrimlerin genellikle durağan ülkelerde gerçekleşmediğini, yakın tarihin devrimlerin politik reformların eşlik etmediği uzun süren ekonomik büyüme dönemleri sonunda ya da uzun dönemli ekonomik genişleme sonunda ortaya çıkan ani ekonomik krizlerin yaşandığı ülkelerde gerçekleştiğini gösterdiğini ileri sürmektedir.⁶ 1997'deki Asya finansal krizi yükselen beklentiyi ve görelî yoksulluğu yansıtan sosyal kalkışmayı tetikledi ve Endonezya'da geniş halk kitlelerinin ekonomik beklentilerini yerine getiremeyen baskıcı rejimin sonunu getirdi. 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimde benzeri bir patika takip etti. 20 yılı aşkın süren ekonomik genişlemeye, ekonomik olarak daha eşitlikçi ve politik olarak daha demokratik bir sosyal ve politik yapıyı ortaya çıkaracak reformlar eşlik etmediği için devrim gerçekleşti. Bu çerçevede, Arap Baharını anlamak için bu ülkelerin GSYH'larının büyüme hızlarının analizi önem taşır. Bunun nedeni, GSYH büyüme hızının ekonominin zaman içerisinde nasıl bir performans gösterdiğini yansıtmasıdır. Dünya Bankası verileri çerçevesinde Arap Baharının öncesindeki 10 yılda ortalama olarak en iyi büyüme performansını % 5.9 ile Bahreyn'in ve en düşük büyüme performansını ise %2.9 ile Yemen'in gösterdiğini gözlemlemekteyiz.⁷ Tunus, Mısır ve Libya Arap Dünyası ve OKA ülkeleri ortalamaları olan 4.5 ve 4.4' yakın bir oranda, 4.4 ile 4.9 aralığında büyümüşlerdir. Ancak büyüme hızı özellikle Yemen'de olmak üzere oldukça istikrarsız bir seyir izlemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, refah artışı yalnızca GSYH'nın hangi hızda büyüdüğüne değil, nüfusun artış hızına da bağlıdır. Uzun dönemde ortalama GSYH hızı ortalama nüfus artış hızından yüksek olan

⁵ Dünya Bankası, "How We Classify Countries", 2012: <http://data.worldbank.org/about/country-classifications>.

⁶ Javad Heydarian, "The Economics of Arab Spring", *Foreign Policy in Focus*, 21 Nisan 2011. http://www.fpi.org/articles/the_economics_of_the_arab_spring. Erişim Tarihi: 10 Mart 2013.

⁷ Dünya Bankası, 2013.

lkeler kişi başına gelirlerini kalıcı biçimde arttırabilirler. Arap Baharının yaşandığı ülkelerde bu gelişmelerden önce on ülke için ortalama nüfus artış hızları şöyle gerçekleşmiştir: Tunus %1.0, Mısır, %1.8, Libya %1.9, Suriye %2.4, Yemen %3.1, Bahreyn %6.6, Arap Dünyası lkeleri %2.2 ve OKA lkeleri % 2.0.⁸ Bu çerçevede bakıldığında Arap Dünyası ve OKA lkeleri ortalama olarak nüfus artış hızlarının iki katının üstünde bir GSYH büyüme hızı gerçekleştirirken Yemen ve Bahreyn’de GSYH büyüme hızları nüfus artış hızlarının gerisinde kalmıştır. Bu durum zengin enerji kaynaklarına ve yüksek enerji kaynakları ihracat gelirlerine sahip Bahreyn için kısa dönemde büyük bir sorun teşkil etmeyebilir. Ancak yoksulluk oranının yüksek olduğu Yemen’de hem GSYH hızının yükseltilmesi hem de nüfus artış hızının düşürülmesinin gerekliliğine işaret etmektedir.

Bir lke ekonomisinin yapısının ve gelişmişlik düzeyinin ve özellikle ekonomik etkileri yanında sosyal ve politik etkisi de büyük olan, nüfusa istihdam yaratma potansiyelinin değerlendirilmesinde kullanılan en önemli gösterge yurtiçi yatırımlardır. Bir ülkenin yurtiçi yatırım kapasitesini belirleyen iki temel faktör ise özel ve kamu sektörü tasarruflarının toplamı olan yurt için tasarrufları ve cari işlemler dengesini tarafından belirlenen yurtdışı tasarruflardır. Yurtiçi tasarruf oranı, ülke ekonomisinin kalkınması ve nüfusuna istihdam yaratmasının temel aracı olan yatırımların hangi oranda yurtiçi kaynaklar ile finanse edileceğini göstermektedir. Özel ve kamu kesimi tasarruflarının yurtiçi yatırımları karşılamaya yetmemesi, yabancı tasarrufların kullanılmasını zorunlu kılar. Bu durum ülkenin dış dünya ile ekonomik ilişkilerinin temel göstergelerinden olan ve mal ve hizmet ticareti ve faktör gelirleri dengesini yansıtan cari işlemler dengesinin açık vermesi anlamına gelir. Bu açık doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karşılanamadığında, borçlanma sonucunu doğurur. Dünya Bankası verilerine göre Arap Dünyası ve OKA lkelerinde ortalama yurtiçi tasarruf oranları (sırasıyla %32.2 ve %30.9) ortalama sabit sermaye yatırımlarının (sırasıyla %21.0 ve %20.1) oldukça üzerindedir.⁹ Oysa bu bölgelerdeki ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarını ve özellikle de genç nüfuslarına istihdam yaratabilmek için yoğun bir biçimde sabit sermaye yatırımı gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Arap Baharının başladığı ülke olan Tunus’ta ortalama tasarruf oranı %21.6, ortalama sabit sermaye yatırım oranı %23.5, cari işlemler dengesinin GSYH’ya oranı ortalama olarak %-2.8’dir. Baharın diğer durağı Mısır’da bu oranlar sırasıyla %14.5, %18.6 ve %1.0’dır. Libya’da ortalama tasarruf oranı %48.2, ortalama sabit sermaye yatırım oranı ise sadece %23.3’tür. Suriye bu dört lke

⁸Ibid.

⁹Ibid.

arasında %20.4 ile en yüksek ortalama sabit sermaye yatırımına sahip olan ülkedir.

Arap Baharının Ekonomik Nedenleri

Arap Baharını zamanının bir kesitinde gözlemlenen bir olgu gibi değil bir süreç olarak almak gerekmektedir. Bu sürecin en önemli özelliklerinde birisi birbirlerini besleyen bir dizi olaydan ve olgudan oluşmasıdır. Öte yandan, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)'nin bir raporuna göre, Arap Baharı görünüşte görece olarak artan fiyatlar gibi geçici faktörler tarafından belirlendi.¹⁰ Ancak, Bahara götüren kalkışmanın gerisinde yatan faktörler özünde yapısal faktörlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi, tümüyle makroekonomik bir perspektiften bakarak ve ekonomik performansı göz önüne alarak Baharı açıklamak olanaklı değildir. Baharı açıklamak için, hangi yapısal ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin ekonomik performansın geniş halk kitlelerinin refahlarına olumlu bir biçimde yansımaları engellediğinin ortaya konması gerekmektedir.

Öte yandan, Ncube ve Anyanwu, basit korelasyon analizleri ile OKA bölgesindeki yüksek gelir eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi azalttığını ve işsizlik, yoksulluk ve toplumsal çatışmaları artırdığını ampirik olarak ortaya koymaktadırlar.¹¹ Arap Baharına götüren diğer nedenler olarak, eğitim performansındaki düşüklüğü ve özellikle orta ve lise düzeyinde eğitime katılma ve eğitimdeki cinsiyet ayrımını saymak mümkündür. Sağlıkla ilgili göstergeler belli ölçülerde kabul edilebilir olmakla birlikte, işgücü piyasasına ilişki göstergeler, Baharı açıklayan en önemli faktörler olarak önümüzü çıkmaktadır. Özellikle üç önemli işsizlik oranında; genç erkekler, genç kadınlar ve kadınlarda işsizlik oranları dünyanın diğer her bölgesinden daha yüksektir.

İşgücü piyasası ile ilgili bir diğer önemli sorun, işgücü niteliği ve özellikle işgücü talebi ile arzının ücret dışı nedenler ile örtüşmemesidir. Eğitim sisteminin işgücü planlaması ile paralel bir çerçevede oluşturulmaması, bölgenin bir diğer önemli sorunu olan girişimciliğin de yetersiz olmasına neden olmaktadır.

Tarım sektöründe toprak ve mülkiyet hakları ile ilgili sorunlar Baharı'nın diğer önemli ekonomik nedenlerini oluşturmaktadır. Mülkiyet ile ilgili düzenlemeler, toprağa ve toprağı işlemek için gerekli sermayeyi temin etmek için gerekli finansal fonlara/kredilere erişimi engellemekte ve böylece tarımsal verim önemli ölçüde düşmektedir.

¹⁰ OECD, Socio-Economic Context and Impact of the 2011 Events in the Middle East and North Africa Region, www.oecd.org/mena, December 2011.

¹¹ Mthuli Ncube and John C. Anyanwu, "Inequality And Arab Spring Revolutions In North Africa And The Middle East", *Africa Economic Brief*, 3 (7), July 2012. S

Malik ve Awadallah, Arap Baharının gerisindeki ekonomik nedenleri üç grupta toplamaktadırlar:¹² Öncelikli neden devletçi ekonomik ve sosyal kalkınma modelinin kaynakların dağılımına etkin olmayan müdahaleleridir. İkinci neden, büyük ölçüde birinci nedenin bir sonucu olan bağımsız, rekabetçi ve global piyasalarla entegre bir özel sektörün olmamasıdır. Üçüncü neden ise, OKA bölgesinin ayrıık coğrafi birimler biçiminde ve bu birimler arasında ticareti ve faktör dolaşımını engelleyen bir yapıda olmasıdır.

Paciello ise Arap Baharının nedenlerini başka bir biçimde sınıflandırmaktadır.¹³ Birinci grupta giderek kötüleşen işgücü piyasaları yer almaktadır. Bu nedenin atında özellikle ön plana çıkan ise eğitilmiş genç nüfus için işgücü piyasasının koşullarının iş bulma, uygun iş bulma, ücret ve çalışma koşulları bağlamında giderek kötüleşmesidir. İşgücü piyasalarındaki genel kötüleşme ve özel olarak genç ve eğitilmiş nüfus için bozulmasının gerisindeki neden ise bölge hükümetlerinin sürdürülebilir ve iş yaratan bir ekonomik politika setini uygulamaya koyamamış olmasıdır. Baharın gerisindeki ikinci neden ise, hükümetlerin refah devleti politikalarının giderek zayıflaması ve buna paralel olarak yaşam standartlarındaki kötüleşmedir. Hükümetlerin refah devleti uygulamalarındaki zayıflama geniş halk kitlelerinin satın alma güçlerinde doğrudan azalmaya neden olarak onların yaşam standartlarının kötüleşmesini beraberinde getirmektedir. Bütün bu nedenlerin temelini de oluşturan üçüncü neden ise OKA ülkeleri ekonomilerinin dengeli ve dışlayıcı olmayan bir kalkınma kapasitesi yaratmasını engelleyen otoriter yönetimlerdir. Sprinborg da otoriter hükümet yapısının sanayileşmeyi engellediğini, bunun ise ekonominin işleyişinde fasit bir daire yarattığını ifade etmektedir.¹⁴

Hükümet başarısızlığı, yapılan her analizde Baharın ekonomik nedenlerinin temeli olarak ortaya konmaktadır. Bu bağlamda Magen de hükümet başarısızlığını Baharın temel sebebi olarak saymakta ve hükümet başarısızlığını hükümetin modern ve işleyen bir devletten beklenen kamusal malları sunamaması olarak tanımlamaktadır. Modern bir devlet her şeyden önemlisi güvenliği ve hukuk sitemini teşekkül eden, piyasaları oluşturan, ulaşım altyapısını kuran ve eğitim ve sağlık hizmetlerini sunan bir devlettir.

Yukarıdaki tartışmalar Baharın gerisinde yatan iki temel faktörden birisinin işsizlik, diğzerinin ise yoksulluk olduğunu göstermektedir. Baharın yaşandığı ülkelerde işsizlik oranları ve yoksulluk oranları Tablo 3'te verilmektedir.

¹²Adeel Malik ve Bassem Awadallh, "The Economics of Arab Spring", *CSAE Working Paper*, WPS/2011-23, December 2011.

¹³ Maria Cristina Paciello, "The Arab Spring, Socio-economic Challenges and Opportunities", Istituto Affari Internazionali, *Documenti IAI 115E*, December 2011.

¹⁴ Robert Sprinborg, "The Political Economy of the Arab Spring", *Mediterranean Politics*, 16(3), 2011, ss.427-433.

Tablo 3: Arap Baharının Yaşandığı Ülkelerde İşsizlik ve Yoksulluk Oranları (2011-%)

Ülke	İşsizlik Oranı	Yoksulluk Sınırının Altında Yaşayan Nüfusun Oranı
Tunus	18	3.8
Mısır	12.2	20
Libya	30	33
Suriye	12.3	11.9
Yemen	35	45.8
Bahreyn	15	MD

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanından derlenmiştir: <http://databank.worldbank.org>.

*MD: Verinin mevcut olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 3'te de görülebileceği gibi işsizlik rakamları yukarıdaki değerlendirmeleri doğrulamaktadır. İşsizlik oranları büyük ölçüde yoksulluğu da açıklamaktadır. Modern ekonomilerde doğal işsizlik oranlarının %5'ler düzeyinde olduğu göz önüne alındığında, Bahar'ın yaşandığı ülkelerde işsizlik oranlarının ortalama olarak bu düzeyin üç katı olduğu görülmektedir. İşsizlik oranı aynı zamanda gelir dağılımına da yansımaktadır. Tablo 4 ise Baharın yaşandığı ülkelerdeki gelir dağılımını yansıtmaktadır.

Tablo 4: Arap Baharının Yaşandığı Ülkelerde Gelir Dağılımı

Ülke	En düşük %10	En yüksek %
Tunus	2.3	31.5
Mısır	2.9	27.6
Libya	MD	MD
Suriye	MD	MD
Yemen	2.9	30.8
Bahreyn	MD	MD

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanından derlenmiştir:

<http://databank.worldbank.org>.

*MD: Verinin mevcut olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 4, Baharın açıklanmasına büyük katkı sağlamaktadır. Libya ve Bahreyn için veri mevcut değildir. Ancak, Bahar'ın yoğun olarak yaşandığı ülkelerde gelir dağılımının her türlü durağan toplumda toplumsal kalkışmayı tetikleyecek ölçüde bozuktur.

Arap Baharının (Kısa Dönem) Sonuçları

Arap Baharının kısa dönemli sonuçlarını şöyle sıralamak olanaklıdır:¹⁵

- Arap Baharının 2001 yılında Libya, Mısır, Tunus, Suriye, Yemen ve Bahreyn için GSYH cinsinden kaybının 20 milyar doları ve kamu finansmanı cinsinden 35 doları aştığı hesaplanmaktadır; ii) Arap Baharının bölgedeki etkisi ülkeden

¹⁵ Peter Middlebrook, Claire Hajaj, Sharon Miller, Diana Stellman, Hannah Stewart, Omar Bennamour, Fouzia Ahmed, and James Lloyd "Re-Thinking the Arab Spring: A Roadmap For G20/Un Support?", www.geopolicity.com, 2011.

ülkeye önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt gibi zengin Arap ülkelerinde GSYH önemli ölçüde arttı. Bu durumun bir nedeni de bu ülkelerin ekonomilerinin görece daha dinamik ve büyüme temelli olmalarıdır; iii) Yemen ve Libya gibi ülkelere hükümet gelirleri hükümetin temel kamusal hizmetleri vermesini engelleyecek düzeyde azaldı; iv) Arap Rönesans'ı için Arap liderliğinin ve bölge ülkeleri arasında işbirliğinin zorunlu olduğu ortaya çıktı; v) İstikrarlı ve sürdürülebilir bir ekonomik yapının, güçlü ve hesap sorulabilir hükümet sisteminin ve demokrasinin inşası için yerel ve açık sosyo-politik bir çerçevenin gerekliliği anlaşıldı; vi) geri dönüşlere neden olabilecek sosyo-politik ve güvenlik risklerinin varlığının gözükmesi. Mısır'da Arap Baharı sonrası yaşanan politik gelişmeler ve askeri darbe bu tür risklerin gerçek olduğunu ortaya koydu; vii) Birleşmiş Milletlerin bölgeye yönelik bakış açısı ve politikalarını değiştirmesi gerektiği ortaya çıktı; viii) Politik özgürlükler, politik temsil, ulusal kaynakların kullanımından elde edilen gelirlerin kullanılmasında açıklık, sağlık, eğitim, kadın gibi konulardaki gelişmelerin uzun dönem yapısal dönüşüm için zorunlu olduğunun görülmesi ve ix) doğal kaynak bağımlılığını azaltarak ekonominin çeşitlendirilmesi sağlayacak ekonomik sistemin kurgulanmasının zorunlu olduğunun görülmesi.

Uluslararası bir perspektiften bakıldığında ise Arap Baharının sonuçları şöyle değerlendirilebilir:¹⁶ i) Arap Baharı en azından başlangıçta uluslararası politik çevrelerce yanlış algılandı ve yanlış öngörüler yapıldı; ii) Uluslararası politik çevreler ve yerel politik örgütlenme yanlış jeopolitik değerlendirme ve tercihler yaptı; iii) Batılı devletler Bahar süreci üzerinde çok az etkili olabildiler; iv) Batılı devletler yeni yerel aktörler hakkında çok az sosyo-politik bilgiye ve değerlendirmeye sahiptirler; v) Bahar süreci büyük bir bulaşıcılığa sahiptir; vi) Dış çatışmalar rejimleri kurtarmamaktadır; vii) Uluslararası müdahalelerin yararlılığı sorgulanmaya başlandı; viii) İstikrar kavramı değişti ve ix) demokrasi, bireysel özgürlükler, adalet ve insan hakları gibi uluslararası değerler ile ilgili dünyanın tamamına güçlü bir sinyal gönderildi.

Dalacoura da Arap Baharı sürecinin olay ve olgularının çeşitliğinin sonuçlarına ve politik etkilerine de yansıdığını ifade etmektedir.¹⁷ Bugünün Arap Dünyası büyük bir belirsizlik ile tanımlanabilir. Jeopolitik bir çerçevede, yerel politik değişiklikler, yakın coğrafyada ve Batıda güç dengelerinin değişmesine neden olacaktır.

¹⁶Volker Perthes, "Beyond North Africa and Middle East: Impact on International Politics" in *Protest, Revolt and Regime Change in the Arab World* (Editör: Muriel Assebur), SWP Research Paper, RP 6, Berlin, February 2012, ss. 67-69.

¹⁷Katerina Dalacoura, "The 2011 Uprising in the Arab Middle East: Political Change and Geopolitical Implications", *International Affairs*, 88 (1), 2012, ss. 63-79.

Arap Baharının Başarılı Olmasının Ekonomik Koşulları

Arap Baharının başarılı olmasının ilk koşulunu yeni hükümetlerin ve ekonomik ve politik sistemin yeterli ve nitelikli istihdam yaratmasıdır. Dünya Bankası verilerine göre, OKA bölgesinde işsizlik oranı yüzde 10 ile yüzde 25 arasında değişmektedir. Üstelik bu işsizliğin büyük bölümünü uzun dönem işsizler oluşturmaktadır. Ayrıca, istihdamın önemli bir kısmını eksik istihdam oluşturmaktadır. Düşük ücret ve kötü iş koşulları işgücü piyasasının diğer önemli sorunlarını oluşturmaktadır. Böylece, işgücü piyasasının istihdamı, özellikle nitelikli istihdamı engelleyen yönlerinin ortadan kaldırılması Baharın başarısının temel koşulunu oluşturmaktadır.

Yolsuzluk ve kayırmacılıkla mücadele ve açık ve güçlü bir yasal çerçevenin oluşturulabilmesi Baharın başarısının bir diğer önemli koşulunu teşkil etmektedir. Yolsuzluk, kayırmacılık ve güçlü ve açık bir yasal çerçevenin olmaması ekonomik aktivitenin temel motivasyonu olan fırsat eşitliğini ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, yolsuzluk, kayırmacılık ve açık bir yasal çerçevenin olmaması piyasaların rekabet kurallarının işlemlerini engelleyerek ulusal kaynakların optimal olmayan dağılımına neden olmaktadır.

Baharın başarısının üçüncü koşulunu kamu kesiminin kamusal hizmetleri üretip sunmaktaki etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması ve kamu kesiminin özel ekonomik aktivite içerisindeki payının azaltılması, dışlama etkisinin ortadan kaldırılması oluşturmaktadır. Bu çerçevede, girişimciliğin finansal ve eğitim programları ile teşviki başarının bir diğer koşulunu oluşturmaktadır.

Özellikle kısa dönemde gıda ve yakıt fiyatlarındaki dalgalanmaları azaltılması başarı için önemli koşullardan bir diğerini oluşturmaktadır. Bu paralelde yüksek ve dalgalı enflasyon Baharın nedenlerinden birisidir. Enflasyonun düşük ve istikrarlı bir düzeye indirilmesi Baharın başarı koşullarından birisini oluşturacaktır.

Arap Baharının başarısının diğer koşullarını ise kısaca öyle sıralamak olanaklarıdır: i) yönetim niteliğinin ve açıklığının artırılması ve vatandaşların ekonomik ve politik karar süreçlerine katılmalarının sağlanması; ii) ekonomilerin çeşitlendirilmesi ve modernizasyonu; ve iii) bölgesel entegrasyonun geliştirilmesi.

Sonuç ve Değerlendirme

Arap Baharı, ekonomik, sosyal ve politik birçok nedenden kaynaklanmaktadır. Buna karşın, OKA bölgesinin sahip olduğu doğal kaynaklar, insan sermayesi ve gerçekleştirilen başkaldırı başarı potansiyelinin varlığına işaret etmektedir.

Genç nüfus, hem işgücü hem de piyasa olarak büyük bir potansiyeli ifade etmektedir. OKA hem hidrokarbon hem de yenilenebilir enerji kaynakları

bağlamında dünyanın en zengin bölgesini oluşturmaktadır. İmalat, hizmetler ve turizm önemli yatırım ve kalkınma alanlarını yansıtmaktadır.

Bugün gelinen noktada geri dönüşlerin yaşanmaması Bahar'ın yaşandığı ülkelerde hükümetlerin istikrarlı, sürdürülebilir ve istihdam yaratan ekonomik büyümeyi sağlayacak reformları hemen uygulamaya koymaları bir zorunluluktur. Yolsuzluk ve kayırmacılıkla mücadele ve uygun hukuk sisteminin gerçekleştirilmesi bir diğer kısa dönemli zorunluluğu ifade etmektedir. Özel sektör teşvik edilirken, kamu sektörünün etkinliğinin artırılması ve kamu sektörünün refah devletinin görevlerini yerine getirecek biçimde örgütlenmesi gerekmektedir. Uzun dönemde gelir dağılımındaki bozulma ve yoksulluğun ortada kaldırılması için mücadele edilirken, kısa dönemde geniş halk kitlelerinin refah düzeyini büyük ölçüde etkileyen gıda fiyatlarındaki dalgalanma en aza indirilmelidir. Baharın yaşandığı her ülkede ekonomi çeşitlendirilmelidir.